

DOKTOR FAUSTUS

THOMAS
Lann
DOKTOR
Faustus

DEN TYSKE TONSÄTTAREN ADRIAN LEVERKÜHNS LIV
BERÄTTAT AV EN VÄN

ÖVERSÄTTNING ULRIKA WALLESTRÖM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Denna översättning har utförts med stöd från Goethe-institutet.
Översättaren har stöttats med vistelsestipendier från
Kunststiftung NRW/EÜK Straelen, Tyskland, och från Unterstüzungsfonds
Looren, Wernetshausen, Schweiz.

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-013096-1

Tyska originalets titel: »Doktor Faustus. Das Leben des deutschen
Tonsetzers Adrian Leverkühn erzählt von einem Freunde«,
in der Fassung der Großen kommentierten Frankfurter Ausgabe.

© S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main 2007.

Published by agreement with Leonhardt & Høier Literary Agency A/S,
Copenhagen.

GGP Media GmbH, Pössneck, Tyskland, 2015

FÖRORD

Thomas Mann började skriva Doktor Faustus en söndag i maj 1943. Han befann sig i Kalifornien där han låtit bygga ett hus i det sol- och havstillvända Pacific Palisades. Där bodde han mitt i en tysk flyktingkoloni och han hade en stor del av familjen med sig. Han hade haft en tillfällig professur vid Princeton, träffat Förenta staternas president och han hade i ett av de många radioföredrag han höll sagt: »I am an American«. Men något amerikanskt medborgarskap hade han ännu inte. Han var tjeck i passet och befann sig i en påtvingad och länge uppskjuten exil. I det längsta hade han hoppats att han skulle kunna vara kvar i Tyskland. Men till slut måste han fly med familjen. Han vände ryggen åt fascismen och förföljelsen men tog med sig sitt starka tyska kulturmedvetande. När han kom till Amerika sa han: »Där jag är, där är Tyskland.«

När han började sitt arbete på romanen låg nästan hela Europa under Hitlers välde. Men på östfronten var Stalingrads tyska befästningar hotade och fältmarskalk Montgomerys ökentrupper hade på hösten 1942 vunnit det andra slaget vid el-Alamein över den tyske generalen Rommels armé. Det fanns alltså ljusningar i krigsläget men ännu visste ingen om det verkligen hade vänt. Oerhört mycket lidande återstod, inte minst i Tyskland.

Den mörka tid som landet levde i under Hitler hade enligt Thomas Mann sina rötter längre tillbaka än nazisternas maktövertagande 1933. Bokens motto hämtade han från den andra sången i Dantes Inferno där skalden stiger ner i underjorden. Det är den tyska historiens underjord han var på väg ner i. Där tog tyskarnas högmodssynd och slutliga förnedring sin början. Ända ner i medeltiden spårade han de atavistisk-neurotiska, ja, psykotiska avgrunder som öppnats i hans tid med dess bokbål och nästan otänkbara övergrepp mot individen. Han visste att begreppet

»folk« alltid är något arkaiskt-illavarslande och att den som vill förleda massan till ont tilltalar den som »folk«. När »folk« och »nation« hörs i vårt nutida och fredliga Sverige blir orden kusliga och visar hur aktuell denna roman fortfarande är.

Hans föresats var att den skulle utspela sig i vad vi kallar realtid; samtidigt som han själv den 23 maj 1943 började skriva Doktor Faustus sätter sig Serenus Zeitblom inuti berättelsen vid arbetet med att uppteckna kompositören Adrian Leverkühns livshistoria. Han är medveten om att den inte kommer att kunna läsas på länge. Zeitblom skriver: »jag förbereder dessa meddelanden för en tidpunkt då förutsättningarna för publikens uppmärksamhet är helt andra«. Det kunde vara Manns egna ord. Han hade ingen möjlighet att låta tyskarna få läsa Doktor Faustus så länge nazisterna var vid makten. Först när vårt »trånga, av kvävande skämd luft fyllda fängelse öppnas« skulle berättelsen bli tillgänglig för den tyska publiken.

Fast Thomas Mann bodde i det soliga Kalifornien, i ett fritt demokratiskt USA där man varken upplevde bombningar eller terror, levde han med tyskarnas skräck för hur ett nederlag kunde komma att se ut: »Den aldrig vilande offentliga indoktrineringen har ju sett till att de förkrossande, i sin förskräcklighet slutgiltiga följderna av ett tyskt nederlag sjunkit djupt in i medvetandet hos oss alla, så att vi inte kan låta bli att frukta det mer än allt i världen.« Han hade sagt sig vara amerikan nu, men tysk var han innerst inne och tyskarnas vånda var hans.

Nu sänkte han sig allt djupare i Tysklands andliga historia. Han arbetade som vanligt regelbundet och under bestämda förmiddagstimmar. Han rökte när han skrev men drack ingen alkohol. Bara på kvällen tog han en öl för att slappna av från arbetskoncentrationen. Varje morgon gick han upp till skrivbordet igen och fortsatte. Ett par föredragsresor var de enda avbrott han frivilligt gjorde. Han behövde arvodena för att försörja sig och familjen. Men rökandet tog sin tribut och 1946 måste han genomgå en

operation för lungcancer. Han överlevde och kunde sätta sig vid sitt skrivbord igen och på nytt krypa in i berättarens gestalt. Han blev Serenus Zeitblom.

Serenus är en lärd humanist som varit med komponisten Adrian Leverkühn ända från skolpojksåren. Trogen, sorgsen och ibland vettskrämd följer han vännens utveckling. Adrians far är en storbonde med egendomliga pseudovetenskapliga intressen som snuddar vid det ockulta. De båda pojkarna följer hans experiment med kemiska ämnen och osmotiskt tryck som utvecklar något som ser ut att växa. Serenus blir illa berörd av det som är en blodlös härmning av liv, men som ändå sträcker sig mot ljuset. Det gör Adrians far röd och tårögdd men sonen skakar av skratt. Serenus inser redan som gosse att den utommänskliga naturen är illitterat – »vilket i mina ögon är just det som gör den hemsk«. Den överbegåvade Adrian dras med sin kyla och sin ironi till det utommänskliga och hans kalla nästan hysteriska skrattanfall är ofta svaret på det som berör andra människor djupt.

Adrian och Serenus är alltså så olika varandra som två människor kan vara. Ändå är båda Thomas Mann. Han var den borgerliga och måttfulla humanisten likaväl som den självförbrännande konstnären. Bakom honom skymtade alltid Goethe som följde honom genom livet, sund och levnadsvis men ändå den som skrev dikten *Selige Sehnsucht* där fjärilen dras mot ljuset och förbränns. »Stirb und werde!« (dö och bli till) är Goethes stränga krav på konstnären. Adrian Leverkühn kommer att följa uppmaningen till nästan otänkbart höga konstnärliga höjder – och till slutlig självförbränning. Bakom Serenus gestalt skymtar »den trogne Achates«, vännen som vandrar med hjälten i Vergilius Eneiden. Han får följa Eneas ända ner i dödsriket.

Den tredje huvudpersonen i romanen och lika viktig som de två andra är Fan själv. Adrian Leverkühns teologiska studier vid universitetet knyter honom inte närmare Gud utan binder honom

snarare till djävulen. Den förnuftige humanisten Zeitblom ser att »teologin satt i förbindelse med livsfilosofins anda, irrationalismen, löper sin natur likmätigt risk att bli demonologi«. Men så intellektuellt sofistikerad låter inte Hin onde när Mann i Doktor Faustus låter honom skymta i hörnen. Då är han ofta mycket närmare djävulen i folkboken om Faust. I mötet med Leverkühn intar han scenen som en sjaskig och vulgär figur men byter till sist skepnad och argumenterar som jesuiten Naphta i Manns Bergtagen. Genialitet och sjukdom hör ihop, påstår både Naphta och djävulen. Ingen utveckling sker utan de sjuka genierna.

Det är också tydligt hur många stråk av folkbokens djävul som Adrians teologiska lärare har. En bär redan i sitt namn som är Schleppfuss en antydning om hoven och hältan som är djävulens kännetecken. Kumpf, läraren i systematik, kastar gammaltyska okvädingsord och dessutom en bulle efter den lede när han syns i hörnet. Den uppsluppna humor som Mann så ofta släpper lös i Doktor Faustus hör nästan alltid samman med det folkligt djävulska och med akademiskt krångliga diskussioner som inte leder någon vart. Studenter på fotvandring diskuterar sin religion och blir entusiastiska för dess anknytning till ungdomlig vitalitet och förnyelse. Det är tankar som ligger farligt nära det som nazismen senare skulle utveckla. Här är Leverkühn den skeptiske som hyllar förnuftet. På det politiska planet involverar han sig aldrig med det djävulska.

Man har lätt att tro på den djävul som Leverkühn träffar. Han är förebådad sedan länge. Det är nog ingen slump att Thomas Mann förlägger mötet och det långa samtalet med honom till det italienska Palestrina där kompositören har isolerat sig för att arbeta. Giovanni Perluigi da Palestrina hade växt upp där och hade som korgosse sjungit i katedralen. Han blev 1500-talets och kanske alla tiders största skapare av liturgisk musik. Men kardinalerna i Rom fann den ofta för sinnlig – till och med diabolisk.

I München bränner det till i en diskussion. Det talas om att

precis som tandläkaren tar bort den onda tanden ska sjuka och degenererade folkelement tas undan. Här skär sig komiken. Det är tjugotal och rashygien förespråkas redan i denna diskussion som förs av kvasiintellektuella. Fan har uppenbarligen sin klo med i spelet. Både studentgruppens diskussionsledare och Münchenkretsens har i en elak släng fått namn som börjar med Deutsch. I München är den pratglade anföraren en lågkomisk karikatyr på Naphta i Bergtagen.

Finns det inga vardagliga människor i Doktor Faustus? Inte riktigt. För nästan hos alla personer möter man djävulsanspielningen och hos de få en gudomlig känslövarme. Höjden och djupet är alltid med i Thomas Manns diktning. Men i den krets i München där Leverkühn och Zeitblom några år umgås finns faktiskt utrymme för det triviala och till och med för det löjliga hos oss människor. Det har sagts att Thomas Mann hämnades det München som han bodde i när allt togs ifrån honom. Den stora villan och de luxuösa bilarna var det första som nazistpotentaterna ville åt. Medborgarskapet stal de och hans böcker lät de bränna på bål. Dagböckerna och manuskripten räddades till Schweiz av dottern Erika genom en farofylld tågresa.

Man ska också komma ihåg att det var i München Hitler försökte sin första kupp som jublande bayrare på ölhusen understödde. Och på det privata planet var det till München Thomas Manns mörka sydländska mamma flyttade när hon blev änka. I skildringen går han mycket nära sin egen mors historia och sina systrars. Den ena systemens tragiska självmord är skildrat och den andra systemen låter han helt grymt bli en mörderska besatt av en snedvriden kärlek. Det är både biografiskt sant och osant – så som det ofta går till i romaner. Det finns en sjaskighet i skildringen av dessa miljöer. Det är som om senatorssonen från Lübeck inte kunde förlåta sin mor att hon blev en smula bohemisk och deklasserad efter sin makes död. Lika lite kunde han förlåta sin bror Heinrich hans giftermål med en inte fullt korrekt och mycket alkoholiserad kvinna. I

romanen har Leverkühns umgänge i München både triviala och en smula solkiga drag av det diaboliska.

Precis som i Döden i Venedig och i Josef och hans bröder flimrar djävulen i många av gestalterna i Doktor Faustus. Är Fan en symbol i romanen? Betecknar han i själva verket Nazitysklands förskrivning till det onda? Ja – men han är mer än så. Han är konstnärens frestelse att gå utöver sina egna gränser och förskriva sig åt Verket på bekostnad av all mänsklig bräcklighet och framför allt genom att avstå från kärleken. Han är det nödvändiga onda som måste finnas för att det goda ska vara gott. Han är också Frestaren i Thomas Manns eget liv. Han lockar med storhet, pengar och inflytande. Han retar och lockar familjefadern med homoerotiska njutningar.

Romanen är skriven i Goethes efterföljd. Ingen Faust utan Mefisto. Thomas Manns estetik och hans livsåskådning bygger på att människan och i synnerhet konstnären måste ha förbindelse med det som kommer från höjden och lika mycket med det som är av djupet. Han hade utvecklat det i sin stora svit om Josef och hans bröder som han fullbordat innan han började skriva Doktor Faustus.

Den prostituerade flickan Hetaera Esmeralda som smittar Leverkühn med syfilis kallas aldrig annat än med detta fjärilsnamn. Vi träffar henne bara två gånger. Först på en bordell dit den ännu oskuldsfulle studenten förs av en flinande karl som bär hans bagage från stationen. Han är mycket tydligt en fans hantlangare. Av flickorna på bordellen är det en enda som tar i Leverkühn. Hon stryker honom med armen över kinden och han kan aldrig befria sig från den beröringen. Hon står i ett omvänt förhållande till Gretchen i Goethes Faust. Hon blir inte förförd utan är själv förförelsen. Hon är fjärilen som visar vägen mot självförbränningen. Ändå är hon inte allt igenom usel. När Leverkühn letar upp henne i en helt annan stad varnar hon honom för att hon är sjuk. Ändå ligger han med henne och drar på sig smittan. Hen-

nes uppdrag är trots varningen att föra honom närmare Goethes »Stirb und werde!«.

Leverkühn sysselsätter sig under sitt musikaliska genombrott mycket med H. C. Andersens Den lilla sjöjungfrun. Mann återanvänder symbolen och omvandlar den. Hennes knivsmärtor i benen när hon försöker bli människa får han känna som migrän när han betalar priset för sin utommänsklighet. Hon är Hetaera Esmeralda i en annan uppenbarelse och i vår biologiska värld finns det faktiskt en fjäril med hennes namn.

Thomas Mann omger den kalle, ironiske och till slut fördömde Leverkühn med några kärleksfulla människor. Den trogne Sere-nus Zeitblom är den främste. Han brukar irritera litteraturvetarna med sin borgerlighet och sitt pedanteri. När jag första gången läste romanen tyckte jag att han var tråkig. Sextio år senare är han en av mina käraste och mest berörande romanfigurer. Han har förmågan att leva sig in i och försöka förstå det främmande fast det i grunden skrämmer honom. Han förstår barndomsvännens storhet men följer honom inte ut i det tvetydiga och inhumana. Han står fast i sin egen borgerliga humanism både gentemot Leverkühns konstnärliga excess och Nazitysklands barbari.

Leverkühn får och kan kanske inte älska, men han är djupt beroende av dem som visar honom kärlek. Modern på gården Buchelhof hade i hans barndom den värme han längtar tillbaka till. Han återskapar sin barndom i Pfeiffering hos familjen Schweigestill. Som namnet antyder talar man inte mycket där och modern är med sin värdighet en stark kontrast till Münchenkotteriets pladderande neurotiker. Gårdshunden döper Leverkühn om till Suso efter sin barndoms gårdvar. Allt ska vara som det en gång var på Buchelhof. Konstnären är innerst inne ett barn som leker, ett barn som djävulen slagit klorna i.

Till den varma, kärleksfulla delen av livet hörde en gång pigan Hanne på Buchelhof som ladugårdsdoftande och gladlynt lärde

de båda gossarna att sjunga kanon och därmed lät Adrian upptäcka musikens grundformer. Den som introducerar honom i den klassiska musiken och upptäcker hans begåvning är Kretzschmar, den genommusikaliske och musiklärde föredragshållaren som med stammarens hackande och pinsamma tvärstopp försöker lära en mycket fåtalig publik vad musik egentligen är. Han har ett piano till sin hjälp och där varken hackas eller fubblas det med materialet.

Adrian har redan börjar experimentera med tonarterna på ett harmonium. Han har på egen hand upptäckt kvintcirkeln och förhållandet mellan dur- och molltonarter som han snart förstår att destabilisera. Tolvtonstekniken öppnar sig för honom i hans lek med tonerna. »Vet du vad jag har kommit på?« frågar han sin kamrat Serenus. »Att musik är tvetydigheten som system.«

I Doktor Faustus tog Thomas Mann på sig den svåra, kanske omöjliga uppgiften att språkligt gestalta musik och musikupplevelser. Till hjälp tog han sina samtida läsares kännedom om den moderna musik som övergett de klassiska formerna. Dem anser Leverkühn att man i hans tid bara kan använda som parodi. Han komponerar för enskilda instrument, för orkester och människoröster. När han skriver oratorier och körsatser får läsaren verbalt stöd av den text som Serenus Zeitblom citerar och också hjälper honom med att utforma från förlagor som Shakespeares pjäs *Love's Labour's Lost*.

Thomas Mann har nått häpnadsväckande resultat. Man tycker sig under läsningen ha »hört« Leverkühns kompositioner. Någon sinnlig upplevelse kan det förstås inte bli men Mann når nästan dit i ett förunderligt avsnitt om musikernas verktyg. Adrian är som skolpojke inackorderad hos en instrumenthandlare och får göra bekantskap med alla symfoniorkesterns instrument – och fler än så. Där är Thomas Mann på höjden av sitt essäistiska skönlitterära hantverk, känslig, uppfinningsrik och kunnig.

Leverkühns komponerande tycks kallt och intellektuellt när han

resonerar om det. Det hör ihop med hans matematiska intresse. I samtalet med djävulen förbinder han det också med den magiska kvadraten. Den har med sin intrikata uppbyggnad tillskrivits djävulen. Vi återfinner den numera i en förenklad form som sudoku i våra tidningar. Men den tomhet och kyla som råder där kärlek borde finnas hos Leverkühn, den behärskar inte hans musik. Den berör och den upprör. De starka känslorna distanserar han sig till som person men de finns i hans musik. I orden »O lieb Mädel, wie schlecht bist du« där Hetaera Esmeraldas tema på tonerna h e a e ess varierar »hör« vi sorgen och förtrollningen. Leverkühn själv förbinder temat med den magiska kvadraten och en teknik där varje ton fyllde sin motiviska funktion i helhetskonstruktionen och där det alltså inte fanns någon fri not.

Efter några hektiska år av självförbrännande skapande öppnar sig Adrian Leverkühn slutligen för kärleken. Det blir det älskliga barnet Nepomuk Schneidewein som hans kyla och ironi slutligen kapitulerar inför. Men djävulen tillåter inte Adrian att älska och i den grymmaste av dödsskildringar tar han bort gossen och lämnar Adrian kvar som ett tomt skal, paralytisk av syfilis – eller andligen förintad av sin djävulsförskrivning. De två modersgestalterna tar hand om honom ända in i döden. Hans egen mor kallas till Pfeiffering när han är döende. Han får komma hem igen, till sin barndom, och hon håller honom när han dör i sina armar. I denna pietà har han blivit lik en lidande och förnedrad Kristus.

Serenus Zeitblom lämnas nu ensam kvar med Leverkühns musik som inte kan uppföras så länge nazisterna är kvar vid makten. De skulle kalla den »entartet«, urspårad. Serenus har varit med honom från början då musiken arbetats fram och han har häpnat över dess rikedom och komplikation. Men man måste komma ihåg att i Doktor Faustus är det inte musiken som bär fram de värden som är hotade i den tid han skriver om. När Zeitblom skriver Leverkühns livsberättelse har nazismen ropat fram »folket« bland medborgarna. Så gör de fascistoida och populistiska partierna hos

oss än idag. Bara litteraturen och humanvetenskapen förmår hålla det ålderdomligt folkliga och farliga skiktet som finns inom oss alla inlåst. Så låter Thomas Mann sin Zeitblom skriva och som författare styrks man av den förvissningen i vår grymma och splittrade nutid.

Musiken är mer tvetydig och den kan användas till både gott och ont. I Tyskland verkade under nazitiden Richard Strauss vars musik i Rosenkavaljeren, i Die Frau ohne Schatten och inte minst i Vier letzte Lieder hänför oss. Ändå vet vi att han av fåfänga åtog sig uppdraget att bli president i Reichsmusikkammer, musikens högsta byråkratiska instans i Nazityskland. Thomas Manns son Klaus, som tillhörde de invaderande amerikanska trupperna vid krigsslutet, intervjuade den gamle kompositören och lät honom inte komma lindrigt undan.

Det diktade fallet Adrian Leverkühn är inte lika enkelt. För det första dör kompositören redan i slutet på 20-talet. Då fanns ännu ingen i praktiken fullt utvecklad diabolisk politik att ansluta sig till. Leverkühn är kall och distanserad, samtidigt som han är högsensitiv och får svår migrän av påfrestningar i vardagslivet. Ensamheten är hans tragedi men också förutsättningen för hans skapande. Vill man förenkla fallet Leverkühn till dess tragiska grundförutsättning heter det kärleksbrist. Ändå blir hans musik djupt berörande när den skildrar och utvecklar kärleken. Så tvetydiga är både hans konstnärskap och hans levnadshistoria.

Tvetydighet är Thomas Manns stora tema. Det kan naturligtvis förnumstigt återföras till hans homo- eller bisexualitet med de skuldkänslor och den lust som den var förbunden med. Men hans livstema ligger både djupare och högre än så. Från djupet lika väl som höjden kommer impulserna som, om vi följer dem, kan ge ett rikt men svårt liv. Den vackre gossen Josef i romansviten om honom och hans bröder flirtar med månen och andra ting som är förbjudna i hans faders monoteistiska religion. Då är det bara en smått farlig lek. När han senare kommer till Egypten, som är

israelernas underjord och helvete, blir det allvar och stora prövningar. Men han slutar som Josef försörjaren, den balanserade och harmoniske, som tar hand om sina bröder.

I Doktor Faustus finns ingen harmoni, ingen balans. Tyskland är i sönderfall, Adrian Leverkühn når långt som konstnär men faller sönder som människa. Den tappert humanistiske Zeitblom är mer hedervärd än Fausts famulus Wagner i Goethes drama. Men han kurar i den bayerska småstaden Freising och han vet inte om de värden han håller högt överhuvudtaget kommer att överleva katastrofen.

Det är den fråga vi själva måste ställa oss när vi på nytt läser romanen. Kommer humanismen att överleva?

Den 6 februari 1947 hade Thomas Mann avslutat Doktor Faustus med att skildra den fasansfulla apokalyps som är Nazitysklands sammanstörtande. Helt nytert åt familjen Mann sedan kvällsmat och drack champagne för att fira arbetets fullbordan. Författaren läste skildringen av lille Nepomuks död för dem och de blev påtagligt rörda. Själv tyckte han att den utan tvekan var det bästa i boken – och så firade man med mer champagne. Aldrig har Thomas Mann verkat mer Leverkühnsk än i denna stund av distans till textens förfärliga innehåll. Men glad var han. Det stora arbetet var avslutat.

Tyvänn fick han inte vara glad så länge. Boken kom i sitt tyska original ut i Stockholm genom hans litterära agent Lena Gedin. I Tyskland kunde man inte läsa den förrän 1948. Snart nådde ryktet om boken de två som hjälpt honom med det fackmässigt musikaliska. Det var filosofen och musikvetaren Theodor Adorno och kompositören Arnold Schönberg. De tyckte att han hade stulit deras vetande och gjort det till sitt eget.

Det blev ett upprört efterspel till bokens utgivning. Schönberg ville inte ens läsa det exemplar av boken som han fick sig tillsänt med en tacksam dedikation från författaren. Thomas Mann var

först sårad och skrev ironiskt i dagboken att Schönberg med sin tolvtonsmusik ville ha procent av inkomsterna på boken. Men han lugnade sig och ville låta det hela vara. Familjen var däremot ursinnig och det slutade med att Mann måste skriva nästa bok som kom att heta »Die Entstehung des Doktor Faustus«. Där gick han tillbaka till dagboksanteckningarna om skrivandet och dess källor och han försökte också reda ut varifrån han fått hjälp med det musikaliskt fackmässiga.

Visst fanns det också människor som kände igen sig, inte minst i München och inom Manns familj och släkt. Men allt detta är borta nu. Kvar står ett diktverk som är lika helgjutet som Leverkühns kompositioner med den magiska kvadraten som grund och lika djupt berörande.

KERSTIN EKMAN

DOKTOR
Faustus

Lo giorno se n'andava e l'aer bruno
toglieva gli animai che sono in terra
dalle fatiche loro, ed io sol uno
m'apparecchiava a sostener la guerra
sì del cammino e sì della pietate,
che ritarrà la mente che non erra.
O Muse, o alto ingegno, or m'aiutate,
o mente che scrivesti ciò ch'io vidi,
qui si parrà la tua nobilitate.

DANTE, INFERNO, SÅNG II

Det led mot afton, och den mörka luften
befriade de levande på jorden
från deras vedermödor; och jag ensam
rustade mig att utstå de strapatser
och lidanden vår färd höll i beredskap
och vilka minnet troget ämnar skildra.
O muser, bistå nu min diktargåva!
O minne, du som nedskrev allt det sedda,
låt din förmåga här bli uppenbarad!

ÖVERSÄTTNING INGVAR BJÖRKESON

I

Ingalunda, det vill jag å det bestämdaste försäkra, är det av önskan att skjuta min egen person i förgrunden som jag låter dessa meddelanden om framlidne Adrian Leverkühns liv, denna första och förvisso mycket preliminära biografi över den käre, av ödet så fruktansvärt hemsökte, upphöjde och nedstörtade mannen och geniale musikern, föregås av några ord om mig själv och mina omständigheter. Det som förmår mig till det är enbart antagandet att läsaren – rättare sagt: den framtida läsaren, ty för ögonblicket finns ju ännu inte minsta utsikt till att min skrift får skåda offentlighetens ljus – det skulle vara att den genom ett mirakel kunde lämna vår från alla håll hotade Festung Europa och ge dem därute en aning om vår ensamhets hemligheter; – jag ber att få börja om: det är endast därför att jag räknar med att man kommer att vilja veta på ett ungefär vem och vad den skrivande är som jag låter dessa avslöjanden föregås av några få notiser om min egen individ – visserligen beredd på att just därigenom hos läsaren väcka tvivel om att han verkligen befinner sig i rätta händer, det vill säga: om jag med tanke på hela min existens är rätt man för en uppgift som kanske snarare hjärtat än någon berättigande väsensfrändskap drar mig till.

Jag läser igenom ovanstående rader och kan inte låta bli att i dem märka en viss oro, en andfåddhet som är endast alltför karakteristisk för det sinnestillstånd i vilket jag idag, den 27 maj 1943, tre år efter Leverkühns död, det vill säga: tre år efter det att han ur djup natt gick in i den djupaste, sätter mig ner i min lilla studerkammare sedan många år i Freising an der Isar för att börja på levernesbeskrivningen av min i Gud vilande – o måtte det vara så! – i Gud vilande olycklige vän – karakteristisk, säger jag, för ett sinnestillstånd där hjärtklappande meddelelsebehov och djup blygsel

för den egna otillräckligheten blandas på det mest plågsamma vis. Jag är en alltigenom måttlig och, törs jag väl säga, sund, human tempererad, på det harmoniska och förnuftiga inriktad natur, en lärd och conjuratus i »latinska hären«, inte utan förbindelse med de sköna konsterna (jag spelar viola d'amore), men en musernas son i ordets akademiska betydelse, en som gärna betraktar sig som ättling till de tyska humanisterna från tiden för »Mörkmanna-breven«, en Reuchlin, Crotus von Dornheim, Mutianus och Eoban Hesse. Det demoniska har jag, hur litet jag än understår mig att förneka dess inflytande på människolivet, alltid uppfattat som avgjort väsensfrämmande, instinktivt eliminerat det ur min världsbild och aldrig känt den minsta böjelse att djärvt inlåta mig med de lägre makterna, än mindre att i övermod kalla upp dem till mig eller att när de självmant närmade sig för att fresta mig ge dem ens ett lillfinger. För denna inställning har jag gjort uppoffringar, ideella och sådana av yttre välmåga, genom att jag utan tvekan gav upp mitt kära lärarkall i förtid när det visade sig att det inte var förenligt med andan och kraven i vår historiska utveckling. I detta hänseende är jag nöjd med mig själv. Men i mitt tvivel på att jag egentligen törs känna mig kallad till den uppgift som jag här har gripit mig an kan denna bestämdhet eller, om man så vill, begränsning hos min moraliska person bara befästa mig.

Jag hade nyss knappt satt pennan till papperet förrän det ur den flöt ett ord som hemligen redan försatte mig i viss förlägenhet: ordet »genial«; jag talade om min framlidne väns musikaliska geni. Nu har detta ord, »geni«, en om än över-måttlig så dock förvisso ädel, harmonisk och human-sund klang och karaktär, och en sådan som jag borde, hur främmande han än är för att göra anspråk på att själv ha del av denna höga sfär och någonsin ha blivit benådad med divinis influxibus ex alto, inte se någon förnuftig anledning att skygga och rygga tillbaka för det, ingen anledning att inte med glad och uppåtriktad blick och vördnadsfull förtrolighet tala och skriva om det. Så kan det tyckas. Och ändå

går det inte att förneka och har aldrig förnekats att det demoniska och förnuftsvidriga har en oroande andel i denna strålande sfär, att det alltid finns en otäck förbindelse mellan den och underjorden, och att de lugnande epitet som jag försökte foga till den, »ädel«, »human-sund« och »harmonisk«, just därför inte riktigt vill passa in – inte ens – det är med ett slags smärtfylld beslutsamhet jag gör denna distinktion – inte ens när det handlar om *rent* och genuint, av Gud förlänat eller också ådömt geni och inte om ett förvärvat och fördärligt, om naturliga gåvors syndiga och sjukliga brand, verkan av ett gräsligt köpekontrakt . . .

Jag bryter här, med en skamsen känsla av artistiskt misslyckande och bristande behärskning. Adrian själv skulle väl knappast i, säg: en symfoni, ha låtit ett sådant tema uppträda så i förtid – skulle på sin höjd ha låtit det skymta fram långt borta på ett fint förstucket och knappt gripbart vis. För övrigt kanhända också det som undslapp mig snuddar vid läsaren endast som en dunkel, mystisk antydning och bara för mig själv ter sig indiskret och plumpt rakt på sak. För en människa som jag är det mycket svårt och framstår nästan som frivolt att till ett ämne som är en kärt som livet och brännande aktuellt, som detta, inta den komponerande konstnärens ståndpunkt och handha det med en sådans suveräna behärskning. Därav mitt förhastade tal om skillnaden mellan rent och orent geni, en skillnad vars existens jag erkänner – bara för att strax fråga mig om den existerar *med rätta*. Faktiskt har mina upplevelser tvingat mig att fundera så ansträngt, så enständigt över detta problem att det skrämmande nog emellanåt tyckts mig som om jag därmed drevs utöver det tankeplan som egentligen är avsett för och anstår mig och själv erfor en »oren« stegring av mina naturliga gåvor . . .

Jag bryter igen och påminner mig att jag kom att tala om geniet och dess *i varje fall* demoniskt influerade natur endast för att förklara mitt tvivel på att jag äger den affinitet som krävs för min uppgift. Må då nu mot samvetsskruplerna hävdas allt jag har att

anföra mot dem. Det var mig förunnat att tillbringa många år av mitt liv i förtrolig närhet till en genial människa, hjälten på dessa sidor, att känna honom sedan barndomen, vara vittne till hans utveckling, hans öde, och att som blygsam medhjälpare ha del i hans skapande. Libretton till Leverkühns okynniga ungdomsverk är gjord av mig, en bearbetning av Shakespeares komedi »Love's Labour's Lost«, och även utformningen av texten till den groteska operasviten »Gesta Romanorum« och texten till oratoriet »Sankt Johannis teologens uppenbarelse« fick jag påverka. Detta är det ena, eller det är redan det ena och det andra. Men jag har vidare i min ägo papper, oskattbara uppteckningar som den hemkallade när han var fullt frisk eller, om jag inte törs säga så, relativt och i lagens mening vid sunda vätskor testamenterade till mig och ingen annan och som jag kommer att stödja mig på i min framställning, ja, varav jag direkt i densamma ämnar flika in en del, lämpligt utvalda. Men först som sist – och detta rättfärdigande har alltid varit det giltigaste, om inte inför människor så inför Gud: jag älskade honom – med förfäran och ömhet, med förbarmande och hängiven beundran – och frågade föga efter om han på minsta vis återgäldade den känslan.

Det gjorde han inte, o nej. I den skriftliga överlåtelsen av de efterlämnade kompositionsskisserna och dagboksbladen uttrycks ett vänligt-sakligt, jag skulle nästan vilja säga: nådigt och säkerligen för mig hedrande förtroende för min samvetsgrannhet, pietet och korrekthet. Men älska? Vem skulle den mannen ha älskat? En gång en kvinna – kanske. Till sist ett barn – det kan hända. En lättviktig ung glop – vinnande mot alla och alltid – som han sedan, antagligen just därför att han drogs till honom, skickade bort – närmare bestämt i döden. Vem skulle han ha öppnat sitt hjärta för, vem någonsin ha släppt in i sitt liv? Det förekom inte hos Adrian. Mänsklig tillgivenhet tog han emot – jag skulle vilja svära på: ofta utan att ens lägga märke till den. Hans ligkiltighet var så stor att han knappast någonsin blev varse vad som försig-

gick runtomkring honom, i vilket sällskap han befann sig, och det faktum att han mycket sällan tilltalade en samtalspartner med namn får mig att förmoda att han inte kom ihåg namnet, medan den andre däremot hade goda skäl att anta motsatsen. Jag skulle vilja likna hans ensamhet vid en avgrund där känslor man hyste för honom gick under, ljudlöst och spårlöst. Kring honom rådde *kyla* – och hur ryser jag inte när jag begagnar det ordet, som också han en gång skrev ner i ett ohyggligt sammanhang! Liv och erfarenheter kan ge enstaka ord en accent som helt och hållet fjärrar dem från den innebörd de har till vardags och förlänar dem en skräckens nimbus som ingen förstår som inte har lärt känna dem i deras fruktansvärdaste betydelse.

II

Mitt namn är Serenus Zeitblom, fil. dr. Jag är själv kritisk mot detta underliga dröjsmål med att lämna fram mitt kort, men hur det nu var, den litterära gången för mina meddelanden ville ända till detta ögonblick inte ge mig tillfälle. Min ålder är sextio år, ty jag är född anno Domini 1883, äldst av fyra syskon, i Kaisersaschern an der Saale, Merseburgs län, i samma stad som även Leverkühn tillbringade hela sin skoltid i, varför jag kan skjuta upp att närmare karakterisera staden tills jag kommer till beskrivningen av de åren. Eftersom mitt personliga levnadslopp på många sätt är hopflätat med mästarens är det nog klokt att redogöra för båda i ett sammanhang för att inte hemfalla åt felet att föregripa, något man ändå alltid tenderar att göra när hjärtat är fullt.

Här skall endast sägas så mycket som att jag kom till världen i en medelhög halvlärd medelklass, ty min far, Wolgemut Zeitblom, var apotekare – för övrigt den mest betydande på orten: det fanns i Kaisersaschern ännu en farmaceutisk handel, som emellertid aldrig åtnjöt samma förtroende hos allmänheten som det Zeitblomska apoteket »Zu den Seligen Boten«, «Saliga budbärarna«, utan jämt hade svårt att hävda sig mot det. Vår familj hörde till den lilla katolska församlingen i staden, där majoriteten av befolkningen naturligtvis bekände sig till den lutherska läran, och i synnerhet min mor var en from kyrkans dotter som samvetsgrant fullgjorde sina religiösa plikter, medan min far, antagligen redan av tidsbrist, visade sig ta mera lätt på dem, utan att fördenskull på minsta vis förneka gruppsolidariteten med sina trosfränder, vilken ju också ägde politisk räckvidd. Anmärkningsvärt var att förutom vår kyrkoherde, Geistlicher Rat Zwilling, även stadens rabbin, doktor Carlebach, umgicks i våra ovanpå laboratoriet och apoteket belägna sällskapsrum, något som näppeligen hade varit möjligt

i protestantiska hem. Den romerska kyrkans representant hade utseendet för sig. Men mitt bestående intryck, som väl huvudsakligen grundar sig på sådant som min far yttrat, är att den lille och långskäggige, kalottprydda talmudisten ifråga om lärdom och religiöst skarpsinne vida överträffade sin ämbetsbroder av annan tro. Det kan bero på denna erfarenhet i ungdomen men också på judiska kretsars lyhördhet och öppenhet för Leverkühns skapande att jag just i judefrågan och dess behandling aldrig helt har kunnat hålla med vår föhrer och hans paladiner, något som inte var utan inflytande på mitt avsked från lärartjänsten. Fast visst har min väg korsats även av andra exemplar av den stammen – jag behöver bara tänka på privatdocenten Breisacher i München – sådana vilkas förvirrande motbudande karaktär jag på vederbörligt ställe ämnar kasta litet ljus över.

Vad nu min katolska härkomst angår så har den självfallet format och färgat min inre människa, dock utan att denna livsinställning någonsin skulle ha kommit i konflikt med min humanistiska världsåskådning, min kärlek till »de bästa konster och vetenskaper«, som man en gång sade. Mellan dessa båda personlighetslement har det alltid rått den sortens fullkomliga harmoni som väl utan svårighet kan bevaras om man, som jag, vuxit upp i en gammal stadsmiljö med minnesmärken och byggnader som sträcker sig långt tillbaka till förschismatiska tider, till en kristen enhetsvärld. Visserligen ligger Kaisersaschern mitt i reformationens hemtrakter, i hjärtat av Luther-land där städerna har namn som Eisleben, Wittenberg, Quedlinburg, ävensom Grimma, Wolfenbüttel och Eisenach – vilket i sin tur är av betydelse för Leverkühns, lutheranens, inre liv och hänger samman med hans ursprungliga studieinriktning, den teologiska. Men reformationen skulle jag vilja likna vid en bro som inte enbart leder bort från skolastiska tider och över till vår värld, där tanken är fri, utan lika gärna tillbaka till medeltiden – och kanske längre tillbaka än en av kyrkans söndring oberörd, kristen-katolsk tradition av ren och

klar kärlek till bildningen. För min del känner jag mig egentligen hemma i den guldålder då man kallade jungfru Maria för »Iovis alma parens«.

För att ytterligare nämna det nödvändigaste om mitt *vita* så lät mina föräldrar mig gå i vårt gymnasium, samma skola där också Adrian, två klasser under mig, fick sin undervisning och som, grundad under andra hälften av 1400-talet, ända till nyligen hade hetat »Det gemensamma livets bröders skola«. Endast på grund av en viss förlägenhet för den överdrivet historiska och i den nya tidens öron lätt komiska klangen i detta namn hade skolan lagt av det och kallade sig nu Bonifatiusgymnasiet efter kyrkan intill. När jag i början av innevarande sekel slutade där övergick jag utan tvekan till studier i klassiska språk, vari redan skoleleven i viss mån hade utmärkt sig, och bedrev dem vid universiteten i Giessen, Jena, Leipzig och, från 1903 till 1905, i Halle, alltså samtidigt, och inte av en tillfällighet samtidigt, som också Leverkühn studerade där.

Här kan jag, som så ofta, inte låta bli att i förbigående glädjas åt det inre och nästan hemlighetsfulla sambandet mellan intresse för klassisk filologi och ett levande-kärleksfullt sinne för människans skönhet och värdighet som förnuftig varelse – detta samband som ger sig till känna redan i att man betecknar studier i antikens språk som »humaniora«, men dessutom i att den själsliga samordningen av språklig och human passion kröns av fostrans idé och kallelsen att bli ungdomens fostrare ger sig nästan naturligt av kallelsen att bli språklärd. Den som studerat naturvetenskapliga »realia« kan väl bli lärare, fast aldrig i samma mening och grad fostrare som lärjungen i *bonae litterae*. Inte heller det där andra, kanske innerligare men förunderligt oartikulerade språket, tonernas språk (om man får kalla musiken så), tycks mig ingå i den pedagogisk-humana sfären, även om jag ju vet att det spelade en tjänande roll i den grekiska fostran och överhuvudtaget i den grekiska stadsstatens offentliga liv. Snarare tycks mig musiken, trots all logisk-moralisk stränghet som den kan skylta med, tillhöra en andevärld

vars obetingade tillförlitlighet ifråga om förnuft och mänsklig värdighet jag inte just skulle vilja gå i god för. Att jag likafullt personligen är den djupt tillgiven hör till de där motsägelserna som, vare sig man nu beklagar eller gläds åt dem, är oskiljaktiga från människonaturen.

Detta sagt vid sidan av ämnet. Men ändå inte, eftersom frågan om det går att dra en klar och säker gräns mellan andens ädel-pedagogiska värld och den där andevärlden som man nalkas endast under fara, mycket väl och endast alltför mycket hör till mitt ämne. Vilket område av det mänskliga, om så det renaste, värdigt välvilligaste, skulle väl vara helt oemottagligt för inflytandet från de lägre makterna, ja, måste man tillägga, helt utan behov av den befruktande kontakten med dem? Denna tanke, inte opassande ens för den vars personliga väsen står helt främmande för allt demoniskt, har blivit kvar hos mig från vissa ögonblick under den nästan halvtannat år långa studieresa till Italien och Grekland som mina goda föräldrar gjorde det möjligt för mig att företa när jag avlagt min examen: då jag från Akropolis blickade ner mot den heliga vägen där mysterna drog fram, smyckade med saffransbindeln och med Iacchos namn på sina läppar, och sedan, när jag på platsen för själva invigningen inne på Eubuleus område stod vid kanten av den plutonska klyftan under den utskjutande klippan. Där och då anade jag den livskänslans fullhet som uttrycks i de olympiska grekernas initiatoriska andakt inför djupets gudomligheter, och ofta har jag senare uppifrån katedern förklarat för mina tredjeringare att kultur egentligen är det fromma och ordnande, jag skulle vilja säga blickande införlivandet av det nattligt-ohyggliga i kulten av gudarna.

Återkommen från den resan fick jag, tjugofem år gammal, anställning vid läroverket i min hemstad, samma lärdomsanstalt som jag hade skolats i för min vetenskap och där jag nu under några år på lägre nivå undervisade i latin, grekiska och även historia, innan jag, närmare bestämt i seklets tolfte år, övergick i

bayersk skoltjänst och därefter i Freising, den plats som förblivit min bostadsort, i över två decennier hade glädjen och tillfredsställelsen att få verka som gymnasielektor men också som docent vid teologiska högskolan i de nämnda ämnena.

Tidigt, redan snart efter att jag fått förordnande i Kaisersaschern, gifte jag mig – det som ledde mig till det steget var ett behov av ordning i livet och en önskan att foga mig efter normen. Helene, född Ölhafen, min utmärkta hustru, som tar hand om mig än idag på min levnads afton, var dotter till en äldre fakultets- och ämbetskollega i Zwickau i kungariket Sachsen, och med risk att framkalla ett leende hos läsaren vill jag bara tillstå att det fräscha flickebarnets förnamn, Helene, denna kära klang, spelade den ingalunda minsta rollen vid mitt val. Ett sådant namn innebär en helgelse, vars rent förtrollande verkan man inte värjer sig mot, även om bärarinnans yttre endast i borgerligt blygsam mån och även detta endast övergående, i kraft av ungdomens snabbt flyktande behag, skulle leva upp till dess höga anspråk. Också vår dotter, som för länge sedan gift sig med en bra man, prokurist vid Bayerische Effektenbank i Regensburg, döpte vi till Helene. Utöver henne har min kära hustru skänkt mig två söner, varför jag såsom anstår en människa erfarit faderskapets glädjeämnen och sorger, om än inom nyktra gränser. Något bedårande, det vill jag bara tillstå, fanns det aldrig hos något av mina barn. Med ett vackert barn som lille Nepomuk Schneidewein, Adrians systerson och hans sena ögonfröjd, kunde de inte tävla – det är jag själv den siste att påstå. – Mina båda söner tjänar idag sin führer, den ene på civil post, den andre i det militära, och liksom min distanserade hållning till fosterlandets makthavare överhuvudtaget har skapat ett visst tomrum omkring mig, så kan även dessa unga mäns band till det stillsamma föräldrahemmet endast kallas lösa.